

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

Guds döttrars träta

Kommentar kring ett motiv i en Lucidorvisa

Av STINA HANSSON

Lucidors andliga visa »Först när som Ormen *Eva* sweek»¹ är en allegori om försoningsverket. I sjutton strofer på fyra- och tretaktig jambisk meter berättas, hur efter syndafallet de fyra gudsegenskaperna Rättvisa, Sanning, Nåd och Frid debatterar frågan om frälsning eller fördömelse för människan och om hur problemet löses genom att Guds son blir människa och lider straffet för synden i människans ställe.

Fredrik Sandwalls kommentar till denna visa i *Samlade dikter av Lucidor* (SFSV IV) är – mot vanligheten – föga uttömmande. Sandwall har inte uppmärksammat, att visan bygger på ett motiv med en lång och rik tradition i flera olika genrer hos författare från skilda språkområden.

Allegorin har utförligt behandlats av Hope Traver i två studier. I »The four daughters of God. A study of the versions of this allegory with special reference to those in Latin, French and English» (1907)² undersöks motivets kronologi, utbredning och variationer till och med medeltiden. I »The four daughters of God: a mirror of changing doctrine» (1925) visar Traver, hur olika gestaltningar av motivet speglar trosstrider, tankeklimat och doktrinförändringar inom den äldre och medeltida kristenheten.³ Hos en rad andra forskare finns – i allmänhet ganska kortfattade – upplysningar om motivets historia och utbredning, samt olika versioner av allegorin ur medeltida handskriftsmaterial.⁴

¹ Visan står som nr I i avdelningen *Andelige visor i Helicons Blomster* 1689 och som nr II bland de andliga visorna i *Fredrik Sandwalls Samlade dikter av Lucidor* (SFSV IV), 1914–30. Den återges här s. 112 f.

² Verket citeras i det följande Traver I.

³ Studien är tryckt i *PMLA*, vol. XL och citeras i det följande Traver II.

⁴ Eftersom det inte finns någon samlad redovisning av litteraturen kring allegorin följer här ett utförligt – men ändå knappast fullständigt – notvarp:

Hartmann, A., *Scheirer Rhythmus von der Erlösung* i *ZfdA* 1879, s. 173–189; Heinzel, R., *en Exkurs über den Mythos von den vier Töchtern Gottes i Vier geistliche Gedichte*, *ZfdA* 1874, s. 43–51; Jantzen, H., *Geschichte des deutschen Streitgedichtes im Mittelalter ...*, s. 57 f.; Ramsay, R. R., *recension av Traver I i Modern Language Notes* 1909,

s. 91–94; Scherer, W., *Die vier Töchter Gottes* i *ZfdA* 1877, 414–416 samt Walther, H., *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters, Quellen und Untersuchungen z. lat. Phil. des Mittelalters* V: 2, s. 85 ff.

Handskriftsversioner återges av de ovan nämnda Hartmann, Heinzel och Walther samt flera andra forskare, bl. a. Massman, H. F., *Biblische Geschichte* i *ZfdA* 1842, s. 130–158; Bartsch, K., *Die Erlösung ... i Bibliothek der gesammten deutschen National-Literatur*, Bd XXXI, s. IX–XX och s. 1–186; Zacher, J., *Mittelniederländisches Osterspiel* i *ZfdA* 1842, s. 302 ff. och Zingerlee, I. V., *Bericht über die Wiltener Meistersängerhandschrift i Sitzungsber. der kaiserl. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse*, Bd 37, s. 331–407.

Översiktsverk, som innehåller notiser om allegorin är t. ex. Ahlenius, H., *Frankrikes*

Allegorin om gudsegenskapernas – eller som Traver kallar dem, gudsdöttrarnas – tvist har sitt ursprung i några dunkla rader i Psaltarens 85:e psalm, verserna 11 och 12. I vår svenska bibelöversättning är allegorins gudsdöttrar knappt längre igenkännliga. Vers 11 lyder i Vulgataversionen: »Misericordia et Veritas obviaverunt sibi; Iustitia et Pax osculatae sunt.» Ur kommentarer till detta textställe växer allegorin fram.

I en kommentar till en judisk Haggadah, »Midrasch Bereshit Rabba», får psaltarstället, som Scherer visat,⁵ troligen första gången en allegorisk tolkning. I »Midrasch», som skrevs senast på 400-talet e. Kr,⁶ sägs de fyra egenkaperna debattera frågan, om Gud ska skapa människan eller ej. Med syftning på försoningsläran används psaltarraderna första gången i »Pistis Sophia», en fornkyrklig traktat. Med Tertullianus och Augustinus började som bekant juridiska idéer spela en allt viktigare roll i synen på försoningsverket. Utan att direkt referera till psaltarstället beskriver kyrkofäderna försoningen i allegorins termer. Och under 1100-talet, hos Hugo av St Victor och Bernhard av Clairvaux, förenades allegorin från »Midrasch» med försoningsläran och med psaltarraderna ur Vulgata.⁷

Med utgångspunkt i Hugos och Bernhards framställningar fick allegorin en viktig plats i medeltidslitteraturen. Traver säger:⁸

It appears in every language and in many forms of literature, and it became a favorite device for the illuminating of manuscripts, not merely those who contained the allegory, but also of others, more general in character. So well known, indeed, was this allegory that it became almost a mediaeval commonplace, so that a mere allusion to it was sufficient to recall the whole story.

Här ska endast vissa större verk och viktigare modifikationer av allegorin beröras. I »Chasteau d'Amour» av Robert Grosseteste fick allegorin feodal inramning och utformades till en berättelse om en kung, hans fyra döttrar, hans son och deras olydige tjänare. Grossetestes version vidarefördes i *Gesta Romanorum* och inflöt härifrån i de franska moraliteterna.⁹ I Guillaume de Deguillevilles »Le Pelerinage de Jhesuchist» (1388) infördes ytterligare en gudsegenskap, Sapientia, som fick rollen av domare i debatten.¹ Denna finns med också i de stora franska passionscyklerna från 1400- och 1500-talet, där allegorin spelar en viktig roll.² Tidiga engelska gestaltningar av motivet finns

litteratur under medeltiden, s. 388 f.; Chambers, E., *The mediaeval stage*, vol. II, s. 152 och s. 155; Cohén, G., *Le théâtre en France au moyen âge I*, s. 45 ff. och densamma *Tableau de la Littérature Française médiévale ...*, s. 120; Mone, F. J., *Übersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*, s. 355 f.; Stintzing, R., *Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland ...*, s. 201, s. 259 ff. och s. 278 ff.; Ward, A. W., *A history of English dramatic literature ... New and revised edition*, vol. I, s. 105 f.

⁵ Scherer, a. a. s. 414 f.

⁶ Traver II, s. 48.

⁷ Traver II, s. 69 f.

⁸ Traver I, s. 6.

⁹ Allegorin hos Grosseteste beskrivs i Traver I s. 30 f. De övriga upplysningarna i Traver I, s. 40 och s. 113.

¹ Traver I, s. 7 och s. 75 ff.

² Trätan utgör ramen i Eustache Marcadés *Mystère de la Passion* från första årtiondet av 1400-talet liksom i Arnoul Grebans *Mystère de la Passion* från senare delen av samma århundrade; Traver I, s. 78 ff. och s. 82 ff. samt

hos Guillaume Herman och Stephen Langton (1100-talet).³ Det förekommer i en engelsk passionscykel och i engelska moraliteter.⁴ I »Merlijn» av holländaren Jacob von Maerlant (från omkring 1260) kombinerades allegorin med ett annat motiv från en bibelkommentar av Hugo av S:t Victor, en kommentar som beskriver en tvist mellan Satan och jungfru Maria om mänskligheten. Rättvisa och Sanning fungerar här som Djävulens advokater, medan Nåd och Frid för Marias talan.⁵ Denna variant av allegorin, som förekommer i flera senare verk,⁶ brukar kallas »Processus Belial» efter ett stycke av italienaren Jacopo de Theramo.⁷ »Belial» lär ha skrivits som ett juridiskt övningssexempel. Den översattes till flera språk och kom i nyugåvor in på 1600-talet. Andra satansprocesser av liknande art förekommer också i 1600-talets juridiska litteratur.⁸

Också på tyskt område – för Lucidor och den svenska 1600-talslitteraturen kanske det mest intressanta – är motivet representerat. Det förekommer troligen för första gången i den österrikiska dikten »Anegege» från 1100-talets slut.⁹ Det återkommer i flera andra medeltida verk av tyskt ursprung: t. ex. i den latinska »Scheirer Rhythmus» från 1200-talet,¹ i dikten »Erlösung» från mitten av 1300-talet,² i »Bruder Hansens Marien Lieder» från 1300-talets slut³ och i strassburgpriorn Ludolphus' mycket spridda »De vita Christi» från 1400-talets början.⁴ Det finns också med i tyska passionsspel, av vilka några spelats in i våra dagar.⁵

Sandwall anför i sin kommentar till Lucidors visa Josef Lincks omdöme, att visan erinrar om de gamla medeltida moraliteterna och han menar, att Lucidor bör ha fått uppslaget till visan »från ett av den hel. Bernhard författat Samtal direkt eller från den översättn. därav, som 1642 utgavs av konrektorn i Västerås Joseph Chaerberus». Han säger vidare, att Lucidor visserligen i detaljerna är »fullt självständig gentemot Chaerberus' tafatta och knaggliga vers», men att handlingens gång i Lucidors visa och Chaerberus' »Samtaal» är den

Ahlenius, a. a., s. 388 ff. Den finns också med i den s. k. Rouenpassionen 1474, i Conception, troligen 1507, och i Valenciennespassionen, 1547; Traver I, s. 96, s. 103 ff., s. 100 f. och s. 101 f.

³ Ward, a. a., s. 105 f.

⁴ Den s. k. Ludus Coventriae; Chambers, a. a., s. 152 och Traver I, s. 125 f.

⁵ Traver I, s. 50 ff.

⁶ T. ex. den holländska Mascharoen från omkring 1350, den katalanska Masceron, den latinska Ascaron och italienaren Theramos Belial; Traver I, s. 62 ff., Traver II, s. 78 f. noterna 67 och 68.

⁷ Benämningen lanceras av Heinzl, a. a., s. 45 och används också av Traver.

⁸ Stintzing, a. a., s. 201 och s. 278 f. Nürnbergadvokaten J. Ayrsers bearbetning av Theramos Belial kom i flera utgåvor under

1600-talet. Den latinska originaltexten till Belial utgavs 1611 i Tyskland tillsammans med en annan satansprocess, Bartholus.

⁹ Jantzen, a. a., s. 57.

¹ Hartmann, a. a., s. 173 ff. återger dikten; Walther, a. a., s. 85 ff. kommenterar innehållet och de olika handskriftsversionerna.

² Jantzen, a. a., s. 58. Dikten, som återges av Bartsch, a. a., s. IX ff., är troligen identisk med den visa, som Zingerlee, a. a., s. 338, lämnar inledningsraderna till.

³ Traver I, s. 47.

⁴ Traver I, s. 45. En monografi över Ludolphus' verk är Bodenstedt, M. I., *The Vita Christi of Ludolphus the Carthusian*, 1944. Allegorin nämns s. 103 f., men Bodenstedt tillför inget nytt till Travers framställning.

⁵ Traver I, s. 164.

samma.⁶ Mönstret av överensstämmelser och möjliga påverkningar är dock långt mer komplicerat, än Sandwalls ord låter förmoda.

Chaerberus' »Samtaal»⁷ är ett drama med företal och sex akter och det omfattar 32 trycksidor. I titeln sägs att dramat är en översättning av ett verk av »then helge kyrkiones lärare *Bernhardo*», dvs. Bernhard av Clairvaux. I kommentaren till Lucidorvisan har Sandwall tagit denna upplysning alltför bokstavligen.

Bernhard av Clairvaux behandlar visserligen, som en av de första, motivet med gudsdöttrarnas träta. Men detta sker inte i något dramatiskt verk utan i en predikan.⁸ Denna skiljer sig på flera punkter från Chaerberus' drama. Predikan är avfattad på prosa och i löpande text – dramat är skrivet på rimmad vers och med repliker. Avsnittet om trätan i Bernhards predikan upptar ca fem normalsidor – dramat är betydligt vidlyftigare. Hos Chaerberus förekommer fem stridande gudsegenskaper: Rättfärdighet, Sanning, Barmhärtighet, Frid och Allvishet. Den femte egenskapen, Allvishet, finns inte med i predikan. Här uppträder i stället Salomo, en person med, kan man invända, i princip samma »innehåll». Men hos Chaerberus är det Allvisheten och hos Bernhard Pax (Frid) och inte Salomo, som anvisar lösningen på försoningsproblemet.

Fastän Lucidor liksom Bernhard för fram endast fyra stridande egenskaper, ligger dock Chaerberus' drama innehållsligt närmare Bernhards predikan än vad visan gör. Både hos Bernhard och hos Chaerberus förekommer två olika debatter mellan egenskaperna, av vilka den sista äger rum inför Guds tron. Båda författarna avslutar sina stycken med att tala om profetiorna och bebådelsen. Chaerberus' verk är emellertid långtifrån någon översättning av predikan. Skulle det återgå direkt på denna, vore det att betrakta som ett svenskt originalverk av ganska betydande format. Det förefaller mig troligare, att »Samtaal» är en översättning av något yngre dramatiskt verk, ett verk som knyter an till predikan och som har en – av Chaerberus övertagen – referens till den helige Bernhard i sin titel. Bernhard av Clairvaux hade stort anseende också i den protestantiska delen av kristenheten: det ger bland annat de talrika citaten från Bernhard i andaktslitteraturen besked om. Att man på detta sätt – genom att anknyta till kyrkliga stormän från äldre tid – sökte ge

⁶ Sandwall i kommentaren till SFSV IV, s. 61.

⁷ Chaerberus' »Samtaal» har följande fullständiga titel: Itt gudeligt samtaal eller andeligh prosopopeiae dickt / vthi hwilken the gudhomlige egenskaperne / Rättfärdigheten / Sañingen / Barmhertigheten / Fridhen / ock Allwijsheten / medh Gudh alzwoldigh / om menniskiones fall och vprättelse / vthi *discurs*-wjs införde blifwa. På latin aff then helge kyrkiones lärare *Bernhardo componerat*, och finnes vthi någre höghlärde mäns *postillor* införd / nu på vårt modhersmåål *verterat*, och medh flere skrifftenes witnessbörd förwidgat och på

rijm affsatt, Wästeråhs 1642. Verket utgavs på nytt 1877 av Petrus Hanselli, En andelig prosopopeiae dikt af Joseph Chaerberus.

⁸ Bernhard av Clairvaux: In festo annunciationis b. Mariae Virginis sermo I. Predikan finns bl. a. i Predigten des H. Bernhard in altfranzösischer Übertragung . . . , Bibl. des Litt. Vereins in Stuttgart, CCIII, s. 15 ff. (gammalfranska med latinsk parallelltext) och i Die Schriften des honigfliessenden Lehrers Bernhard von Clairvaux, Bd 3, s. 51 ff. (tysk översättning).

sina verk större anseende, var ingenting ovanligt.⁹ Ett indicium på, att Chaerberus knappast kan ha utgått *direkt* från Bernhard, är förekomsten av personifikationen Allvishet i hans »Samtaal». Denna egenskap inflyter ju, som ovan nämnts, i motivtraditionen ett par hundra år efter Bernhards tid, mot slutet av 1300-talet.

Hur är då förhållandet mellan Chaerberus' drama och Lucidors visa? Sandwalls påstående i kommentaren om att handlingens gång är den samma i båda verken behöver modifieras. I visan förekommer bara en debatt mellan guds-egenskaperna, i dramat finns, som hos Bernhard, två debatter. I Lucidors visa uppträder fyra stridande egenskaper, inte fem som hos Chaerberus. Allvisheten, som löser problemet hos Chaerberus, finns inte med i visan. Chaerberus' Rättfärdighet heter hos Lucidor Rättvisa, Chaerberus' Barmhärtighet kallas hos Lucidor, utom på ett par ställen, för Nåd. Avvikelserna kan tyckas små. Men de tyder på, att dramat och visan tar sina utgångspunkter i olikartade gestaltningar av allegorin. Det är inte troligt, att Lucidors visa utformats efter mönster av Chaerberus' drama som helhet.

Tillägget »som helhet» är befogat, om man nu vill avvisa tanken på att Chaerberus tjänat som Lucidors förebild. I företalet ger nämligen Chaerberus en kort resumé av händelserna i dramat. Och i denna korta presentation finns inte de inslag med, som skiljer dramat som helhet från visan:

/--/
 Rättfärdigheten wille döma /
 Menniskian / och illa belöna /
 Effter sin förtjänst medh ewigh straff.
 Såsom Gudh tilförne hadhe sagdt:
 Hwad dagh tu åter aff Lijfzens trä /
 Dödhens skal tu döo / iagh sägher thet.
 Gudz Sanning thet samma fordrade /
 Hans ord skulle blifwa fulbordade.
 Men Gudz Nådhen och FRIDen blidha /
 Wille thet ingalunda lidha /
 At Menniskian skulle förgöras /
 War icke them liufligit höra.
 Gudh the beweeckte til stoor nådhe /
 At frija Menniskian aff wåde /
 Som tå förestodh / och ewigh nödh.
 Genom käre Sonsens bittra dödh.
 /--/

Ett stycke som detta, som innehåller allegorin i huvuddrag, kan ha varit Lucidors utgångspunkt. Men det är egendomligt att tänka sig, att Lucidor skulle ha utnyttjat företalet utan att ta hänsyn till gestaltningen i själva dramat, t. ex. den innehållsligt så viktiga upplösningen av konflikten genom Allvishetens råd. Om man tar hänsyn till den långa och rika traditionen bakom motivet finns

⁹ Althaus, P., *Forschungen zur evangelischen Gebetsliteratur*, s. 155 ger exempel på hur detta sker inom andaktsliteraturen.

det inte längre bärande skäl för att räkna just Chaerberus som Lucidors uppslagsgivare.

Både Chaerberus' drama och Lucidors visa tillhör den andliga litteraturens område. Båda har de ett religiöst och didaktiskt syfte: i allegorins termer ger de en åskådlig modell av det kristna skuld- och försoningsproblemet. Chaerberus ger i titeln till sitt drama upplysningen, att trätan »finnes vthi någre Höghlärde Mäns *Postillor* införd». Denna referens till andaktslitteraturen är belysande. Uppbyggelselitteraturens viktiga och ofta förbisedda roll som källa för den andliga diktningen under 1600-talet har understrukits av Althaus med flera forskare.¹ Man har också tydligt visat, hur via andaktslitteraturen en mängd medeltida katolska trosföreställningar har förmedlats till den protestantiska ortodoxin under 1600-talet.² Detta är iakttagelser, som har relevans också för allegorin om gudsdöttrarnas träta.

Allegorin åskådliggör en sådan medeltida, av ortodoxin övertagen trosföreställning. Den framställer den försoningslära, som med teologernas språkbruk brukar kallas »den objektiva». Benämningen beror på, att det är Gud själv, som i denna försoningslära ses som försoningens objekt: genom sonens död kan motsättningarna i Guds egen natur försonas. Den objektiva försoningsläran fick sin färdiga utformning mot slutet av 1000-talet, hos Anselm av Canterbury i hans »Cur deus homo».³ I detta idéklimat, medeltidsskolastikens, utformas allegorin hos Hugo och Bernhard till en allegori om försoningen och börjar gå sitt segertåg genom litteraturen.

När det gäller försoningsläran har man, säger Aulén,⁴ ansett, »att det från Anselm löper en kontinuerlig linje genom den medeltida skolastiken över reformationen till och med 1600-talets 'ortodoxi'». Aulén anser detta vara en felsyn och menar, att Luthers försoningstanke avviker från skolastikens i och med att den spränger rättsordningens ram.⁵ Försoningen är för Luther inte en handling i förhållande till Gud utan av Gud genom Kristus. Luthers nya syn

¹ Althaus, a. a., s. 4. Han ger, a. a., s. 152 ff. flera exempel på psalmer och andliga visor, som går tillbaka på motiv ur andaktsböcker. Så säger han t. ex. att han funnit förebilden till Rists O Ewigkeit i en bönbok av Johann Gerhard. Althaus påpekar emellertid inte, att bönböcker ofta innehåller likartade, närmast stereotypa beskrivningar av vissa föreställningar. Så har jag t. ex. påträffat liknande beskrivningar av den osaliga evigheten i två verk med Lucidoranknytning: Schupp, J. B., *Der rachgierige und unversöhnliche Lucidor* ... 1658, — ett verk som Lucidor nämner vid Giljarekvalsrättegången — och i Baptista, J., *Gudelige betrachtelser ... förswenskade af Petro Brask / L. Gotho, 1685* — en andaktsbok, som innehåller Lucidors visa O Ewigheit.

Dessa iakttagelser, som inte bygger på

systematiska genomgångar, ger upphov till en del frågor: — Kan man lita på Althaus uppgift om att Rist hämtat sitt motiv just från Johann Gerhard? — Är den Lucidor tillskrivna visan O Ewigheit verkligen, som man ansett, en bearbetning efter Rist? Kan den inte oberoende av Rist ha koncipierats efter någon uppbyggelse- eller andaktsboks beskrivning av den osaliga evigheten?

² T. ex. hos Althaus, a. a., s. 63 f.; Lindquist, D., *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet ...*, s. 425; Brilioth, Y., *Predikans historia ...*, s. 108; Pleijel, H., *Johann Arndt och svenskt fromhetsliv, i Svensk teologisk kvartalsskrift 1930*, s. 324.

³ Aulén, G., *Den kristna försoningstanken. Huvudtyper och brytningar ...*, s. 6.

⁴ Aulén, a. a., s. 7.

⁵ Aulén, a. a., s. 13 ff.

slog dock aldrig igenom. »Man böjer tillbaka till den latinska linjen – tidigt och med stor avgjordhet», säger Aulén.⁶

I sina båda verk om den kristna försoningstankens och den kristna gudsbildens historia nämner Aulén ingenstans allegorin. Men i beskrivningarna av den protestantiska 1600-talsortodoxins försoningslära kommer han den föreställningsmässigt och språkligt mycket nära. Han talar om hur inom ortodoxin försoningen anses uppenbara »både Guds misericordia och hans obetingade iustitia» och att den tänks som »resultatet av förhandlingarna mellan rättfärdigheten och barmhärtigheten».⁷ Han refererar till försoningen som »denna gudomliga domsakt, vilken äger rum in foro coeli» och understryker, att den anses ske i enlighet med lagens och rationalitetens fordringar: Gud benådar syndaren först sedan rättvisans krav har uppfyllts och lagens straff utkrävs.⁸

Medeltidsanknytningen i Chaerberus' drama eller Lucidors visa bör därför inte överbetonas. Visserligen anknyter de båda verken till medeltida tradition. Men det är en tradition, som hållit sig levande och aktuell ännu under 1600-talet. Den allegori de brukar åskådliggör en central trosföreställning på ett för samtiden vedertaget sätt. Uppfattningen om gudsegenskapernas strid och deras försoning genom Kristus bör ha varit commune bonum i den religiösa undervisningen. Ett allegoriskt, åskådligt framställningssätt bör ha legat mycket nära till hands då man ville tala eller skriva om försoningsläran. Lucidor anknyter alltså i sin visa till en gängse religiös föreställning.

Allegorin används för övrigt också av flera författare än Chaerberus och Lucidor. Vid en genombläddring av några tyska andaktsböcker, samtliga över-satta till svenska under 1600-talet, har jag påträffat utläggningar av försoningsläran som kommer allegorin nära.⁹ Processer av typ »Belial» förekommer, som tidigare nämnts, också i 1600-talets juridiska litteratur. Med politiskt-didaktiskt innehåll utnyttjas allegorin i avslutningen av Rists drama »Das friedewünschende Teutschland» (1647), ett drama som influerat Samuel Brascks skådespel »Mars Germanicus victus» (1649).¹ Den gestaltas utförligt i Petrus Carstenius' numera försvunna passionsspel »Thet himmelska consistorium» (1674)² och den används, med politisk och etisk innebörd, i Lunda-professorn Andreas Stobaeus' oration om slaget vid Narva.³ Det är troligt att

⁶ Aulén, a. a., s. 206 ff.

⁷ Aulén, a. a., s. 220 och Aulén, Den kristna gudsbilden genom seklerna och i nutiden. En konturteckning, s. 261.

⁸ Aulén, Den kristna gudsbilden, s. 262 f.

⁹ Dels i Lütkemann, J., Apostolisk vpmunt-ring eller vpwäckelse ... (1696; tyska upplagan från Lucidors tid), s. 350, dels i Praetorius, S., The trognas andeliga skattkamar ... (1664), s. 165.

¹ Gustafsson, L., Virtus politica. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur, s. 163 f.

² Carstenius' verk har den fullständiga titeln:

I Iesu nampn! Amen. Thet himmelska consistorium / tilhoopa kallat / för våre förste föräldrars ynkelige affall skull: uhi een lijten skohle öfning och *comœdia* ... uppå Wijborghs slott repraesenteradh och förestält anno 1674 den 19 febr., Stockhom 1974.

Trycket, som gick förlorat vid Åbo universitets brand, finns refererat i Åbo tidningar 1792 nr 22 och nr 29. Referatet ligger till grund för Klemmings referat i Sveriges dramatiska litteratur ..., s. 52 ff.

³ Johannesson, K., I Polstjärnans tecken ..., s. 49 f.

ett systematiskt sökande efter motivet i den svenska 1600-talslitteraturen skulle ge ännu fler exempel.

I den ofullständiga bokförteckning, som fogats till bouppteckningen över Lucidor,⁴ finns en enda andaktsbok, »Biblisk Lustgåårdh». I denna bok, med den fullständiga titeln »Opus deliciarum biblicum eller Biblisk lustgård» av den tyske prästen Micheal Sachse, översatt till svenska 1644, finns en anknytning till Lucidors visa. På ett ställe frågas: »Hwilken Quinno är uthi enom Trägård til Lijf och Lefwerne i Fahra kommen?» En del av svaret lyder:⁵

/- -/ Item / Ewa / tå hon trodde Ormsens söte Ord / och handlade emot Gudz Förbudh / kom sig sielff / sinom Man Adam / och alle theras Effterkommandom i Nödth och Dödth /- -/ Såsom wij härliga ther om siunge: Ormsens List Ewam besweek / at hon är platt affallen / ifrån Rättwijsan och Guds Kärleek / ther medh hon på oss alla / kom ewigh Dödth / ty war aff Nödth / at Gudh oss skulle gifwa / sin kära Son / Nådenes Thron / i them wij måtte lefwa.

Den citerade strofen är strof två i Lazarus Spenglers »Durch Adams Fall ist ganz verderbt», en av de tidigaste reformatoriska psalmerna, troligen från 1530-talet, översatt till svenska redan 1543.⁶ Spenglers psalm handlar om försoningen men utnyttjar inte allegorin. Det som gör den värd att nämnas här är det faktum att dess strof två, den strof som citeras i Lucidors egen andaktsbok, ligger så nära visans första strof, framför allt ingångsraden.

Ingångsraderna i Lucidors visa har alltså möjligen hämtats från Spengler/Sachse. Den direkta förebilden är emellertid en annan: en anonym andlig visa, tryckt i Kalmar hos Christopher Günther 1626, "Een Christeligh Wijsa och Dicht/ Om Adams och Ewas syndiga afffall . . ." Enligt titelbladet skall visan sjungas som psalmen "Itt gott berådth och wälberänckt modth".

Den anonyma visan har alltså samma metriska struktur som Lucidors visa. Den är emellertid avfattad på en ganska knagglig, stavelseräknande vers. Lucidors bearbetning innebär alltså en modernisering av visan enligt de nya poetiska normerna.

Visan är mera uttänjd än Lucidors: den omfattar 28 strofer. Handlingens gång är emellertid den samma – allegorin utformas alltså på samma sätt som hos Lucidor.

Det metriska sammanfallet och överensstämmelsen i handlingens gång är starka skäl för att utpeka den anonyma visan som Lucidors förlaga. Melodin var emellertid spridd och allegorin välkänd och sammanfallet skulle därför kunna vara en tillfällighet. Ett avgörande skäl för slutsatsen är dock, att det också förekommer en rad verbala överensstämmelser. Här en provkarta:

»Och haffua förtient then ewiga dödth» (1626 str 2, Lucidor str 4)

»At Menniska kön/ skulle bliffua förtapt» (1626 str 4, Lucifor str 11)

⁴ Återgiven och kommenterad av Wester, E., i Bidrag till Lucidors biografi, Samlaren 1898, s. 50f.

⁵ Sachse, a. a., s. 238.

⁶ Fischer, A., Kirchenlieder-Lexicon . . . del I, s. 144f. och Liedgren, E., Svensk psalm och andlig visa . . ., s. 231.

»Menniskian haar förachtat tin Budh» – »Skulle thet gå så ostraffat hän/ Hwar bleffue rå tin Rättwijsheet igen?» (1626 str 9–10, Lucidor str 3)

»Att Himmel och Jord måtte bäffua wijdh» (1626 str 13, Lucidor str 7)

»Vplät nådennes Öron tin/ Och hör min Hiertans begära» (1626 str 15, Lucidor str 8)

»Guds Sons hierta strax öppet monde wara» (1626 str 20, Lucidor str 14).

I bearbetningen har Lucidor komprimerat visans handling, gett bildspråket en större pregnans och förbättrat den metriska gestaltningen. Han har också skärpt den juridiska sidan av försoningsproblematiken – tanken om att Guds son genom att vara den ende som var fri från synd också var den ende som kunde åstadkomma försoningen. Beträffande allt annat är visan Lucidors utgångspunkt. Den större tydligheten i Lucidors gestaltning av det teologiskt-juridiska i försoningstanken tycks visa på, att Lucidor också från andra källor var bekant med denna sida av allegorin om gudsdöttrarna. Detta är knappast förvånande, då försoningstanken inom ortodoxin så ofta uttrycks i sådana termer.

1

Först när som Ormen *Eva* sweek/
Hon *Adam*, *Adam* från Gud week
Ok med sit Fall oss fällte/
Då war alt utan Hielp ok Råd
Om icke Gud siälf giort oss Nåd
Som wor' i fahran ställte.

2

Dy strax steg fram på samme Tid
Rättwisän/ Sanning/ Nåd och Frid
Som i Gud äwigt fasta:
Twå äska Nåd två kräfwa rätt/
Dok hwar upå sit wijss ok sätt
Thet leda Laster lasta.

3

Rättwijsan klagar såleds an;
O! Herre straffa menniskian
Förthet hon hafwer brutit
Ok öfwerträdt dit helga Bud/
Hwar är din rättwighet? o Gud!
Om straffet blir opskutit.

4

Döm ok fördöm densamma snart/
Stört henne neer med dunder-fahrt
Förutan någon lijsa
Til Satans Beek ok SwafwelGlöd/
Hon haer förtiänt en äwig Död/
Thet kräfwer din rättwijsa.

5

Guds Sanning sannar med ok will
Rättwisans Domb skall blifwa gill;
Hon ropar Herre straffa

Med ewig Död/ then usle Jord
Troor elss ei at du håller Ord:
O! Gud oss rätt förskaffa.

6

Sanfärde Gud när du förböd/
Ok hota them med äwig Död
Om the af Trät skull' äta/
Bröt Menniskian dit Bud ok Ord/
Som skapte Himmel Haf ok Jord/
Hwi wiltu thet förgiäta?

7

Naturen hijsna/ Jorden skalf/
Alt darra/ sielfwa Himlens Hwalf
Som thenne klagan hörde/
Barmhiertigheten stod och gret/
Frid sucka/ thet olydighet
Menskian til Döden förde.

8

Bøj dina Nådes-Öron när!
Hör Herre hwad som Jag begiär!
Med Tårar Nåden swara;
Ach! Gud som Nådnes-Fader äst/
Ach! nu behöfwes Nåden bäst/
Fräls Menniskian från Fahra.

9

Du äst Barmhiertighetens Root
Ok Källa/ som all Synda-soot
Kan aftwå ok afwända;
Gör du ei Hielp i rättan Tid/
Hwem ropar? Abba Fader blid!
Din Nåd är utan ända.

10

Kantu då för rättwisans skuld
 Bortglömma Nåden/ Fader Huld!
 Nei/ then kantu ei glömma:
 Din Nåd all strånghet öfwergår/
 Hur kantu då? som alt förmår/
 Dit Belete fördömma.

11

Strax stelte Freden fram sin Bön
 Med Suck/ Ach lät ei Menskie kiön
 Förtappas ur din Armar!
 Hielp! stielp them ei/ alt lofwar dig
 Fredzförste/ som så nådelig
 Bönhör/ ok dig förbarmar.

12

Til Nåden talte Freden så/
 Råds Englen/ hwart wij skola gå
 Lär bästa Rådet gifwa/
 Dy han är Guds sanfödde Son/
 Hos honom haer then fallne Mon/
 Han will at alt skal liwa.

13

The fölle strax ödmiukligt neer/
 Guds Son i hwar sin stad ombeer/
 Ach hielp! som bäst kan hielpa/
 Låt op then stängde Himlens Port/
 Elst måste Menskian ynkligt fort
 Til Dieflen nederstielpa.

14

Hans Hierta öpnades til Nåd/
 Han sade/ Jag will skaffa Råd
 At ingen skall fördärfwa/
 Jag weet upå hwad wis ok sätt
 Eer hielpas kan/ ok Gud skee rätt/
 Så the må himlen ärfwa.

15

Oskuld för Skuld måst lida Död/
 Finns een som reen är ingen Nöd/
 Män ingen blir ther funnin:
 Dy will jag sielf/ at them går wäl/
 Bli Man för Gud/ för Herre Träl/
 Ok så blir himlen wunnin.

16

Nu är Gud blidkat/ Helwits-Glöd
 Uthsläkt/ neer-trampat Synd ok Död
 Med Christi Blod och Pina/
 Hwaraf Gud fek till oss Behag/
 Giort oss til Barn/ giet bot för lag/
 Så älskar Gud the sina.

17

Dig wari Låf o! JESu CHRiST
 Som bahr vår Synd ok al vår brist!
 Som frälst oss ifrån Lagen/
 Ok will åt alla/ som rätt tro/
 Gi Himlen till et äwiggt bo
 På Död ok DomeDagen.